

Süleyman Demirel Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Y.2002, C.7, S.2 s.189-206.

OSMANLI MADENİ PARA REJİMİNDE ENFLASYONA YOL AÇMASI BAKIMINDAN TAĞŞIŞLAR VE SEBEBLERİ

Yrd.Doç.Dr.Hüseyin KALELİ*

ÖZET

Osmanlı Devleti'nin üç kıtaya yayılmış geniş topraklarının, yönetim ve savunma harcamaları için özellikle savaş dönemleri sırasında büyük mali kaynaklar gerekiyordu. Devlet bu yüzden sık sık iktisadi ve siyasi buhranlarla sarsılıyordu. Osmanlı devlet adamları sıkıntılara karşı mali tedbirler almaya çalışmışlar ve tağşış politikasına da zaruri olarak başvurmak zorunda kalmışlardı. Sürekli para darlığı çeken devlet en güçlü dönemlerinde bile, para istikrarlı bir düzen kuramamıştı.

GİRİŞ

Osmanlı iktisat sistemi, diğer çağdaş olan ekonomilerde olduğu gibi klasik dönemde madeni para rejimini kullanmıştır.¹ Osmanlı ekonomisinde hesap parası son dönemlere kadar akçe idi. 18. yüzyıl ortalarında bütçe vs. hesaplarında pâre, 19. yüzyılda ise kuruş ağırlık kazanacak ve aynı yüzyılın sonlarında da lira esas kabul edilecektir.²

İmparatorluğun geniş topraklarını dikkate aldığımızda devlet içinde ve bilhassa eyalet veya tâbi devletlerde, çok çeşitli altın ve gümüşten yabancı sikkelerin Osmanlı para çeşitleriyle birlikte tedavül ettiğini görmekteyiz. Biz bu çalışmamızda çeşitli dönemler itibariyle devletin resmi hesap paraları olup, toplumsal hayatı etkilemiş olan, akçe ve kuruştaki değer kayıplarını çalışmamıza konu edindik.

Kuruluşundan itibaren Osmanlı Devleti, Bizans, Abbasi gibi imparatorlukların sahip olduğu milletlerarası üstün itibarlı paraya hiçbir zaman sahip olamamıştır.³ Dünyanın en güçlü devleti olmasına rağmen akçeye, sağlam ve değeri kararlı para özelliği kazandıramamıştır. Bu tespitin

* Süleyman Demirel Üniversitesi, İİBF İktisat Bölümü, İktisat Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

¹ Ahmet TABAKOĞLU, *Türk İktisat Tarihi*, Dergah Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2000, s.266.

² TABAKOĞLU, 2000, s.274.

³ Mustafa AKDAĞ, *Türkiye'nin İktisadi ve İhtimai Tarihi (1453-1559)*, Barış Yayınevi, C.2, Ankara, 1999, s.171.

anlamı, Osmanlı Devleti askeri ve siyasi alanlarda büyük başarılar kazanmış, fakat bu durum “ekonomisini birinci yapmaya yetmemiş, hatta bir ara zengin gibi görünen devlet hazinesi sık sık karşılaştığı altın ve gümüş darlığı olayını kesin olarak bir türlü başından atamamıştır.”⁴

Osmanlı Devleti para darbına ve tedavülüne özel önem vermiş ve paradan bir finansman aracı olarak başlıca üç şekilde yararlanmışır:⁵

1- Kıymetli madenlerden, altın ve gümüş eşyalar ile eski sikkeler den yeni sikkeler kestirilerek piyasada para arzı artırılırdı.

2- Tahta çıkan her sultan kendi adına sikke darpettirip öncekileri yasaklardı. Tecdid-i sikke siyaseti denilen bu uygulama I. Süleyman’dan (1520-1566) itibaren terkedilmiştir.

3- Zaman zaman sikkelerin ayarlarını değiştirme yoluyla devlet, tashih-i sikke siyaseti denilen usulle, paranın itibari değeriyle maden değeri arasındaki farktan kendi lehine yararlanmış olurdu.

Makalemizin konusunu teşkil eden yukarıdaki üçüncü maddenin Osmanlı maliye idaresi tarafından uygulandığı dönemler, genellikle devletin mali buhran geçirdiği dönemleri idi.⁶ Böyle durumlarda paranın ayarı veya ağırlığı ile oynanarak paranın değer kaybından bir finansman faktörü olarak yararlanılırdı. “Tağşiş” terimiyle ifade olunan bu durum, bir nevi fiili devalüasyon demektir.⁷

1. OSMANLI EKONOMİSİNDE TAĞŞIŞLER

Osmanlı’da tağşiş uygulamaları üç dönemde daha fazlaca yoğunlaşmıştır: 15. yüzyılın ikinci yarısında Fatih Sultan Mehmed’in saltanati, 1580’lerden 1640’lara kadar süren mali ve para istikrarsızlığı dönemi ve 19. yüzyıl başlarında Osmanlı tarihinin en hızlı tağşiş ve enflasyon dönemi olan II. Mahmud’un saltanati esnasında görülmüştür.⁸

1.1. II. Mehmed Dönemi Tağşiş Uygulamaları

Osmanlıların ilk akçelerini bastıkları 1326 yılından, II. Mehmed’in 1444’deki ilk kez tahta çıktığı döneme kadar akçenin gümüş içeriği oldukça istikrarlı bir seyir izlemiştir.⁹ Akçeler büyük oranda saf olup, işlerine

⁴ AKDAĞ, C.2, 1999, s.272.

⁵ TABAKOĞLU, 2000, s.263.

⁶ Ahmet Güner SAYAR, *Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması*, Ötügen Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2000, s.167.

⁷ Ahmet TABAKOĞLU, “*Osmanlı İktisat Tarihinde Enflasyon Meselesi (1300-1750)*”, MÜİF. D, II, İstanbul, 1985a, s.251.

⁸ Şevket PAMUK, *Osmanlı İmparatorluğunda Paranın Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2000, s.245.

⁹ Mustafa AKDAĞ, *Türkiye’nin İktisadi ve İctimai Tarihi (1243-1453)*, Barış Yayınevi, C.1, Ankara, 1999, s. 404-405.

sertleştirme işlemi olarak çok az miktarda bakır katılmaktaydı.¹⁰ 1444 yılına kadar akçenin ağırlığı takriben 1,15-1,20 gram civarında idi.¹¹

1444-1481 arasında akçeye altı kez müdahale olunarak gümüş içeriği ve ağırlığı düşürüldü. II. Mehmed'in tağşişleri, 1444'deki ilk cülusunda, 1451'deki ikinci cülusunda ve devamında 1460-61, 1470-71, 1475-76, 1481 yıllarında yapılmış olup¹², akçenin gümüş içeriği bu süreçte yaklaşık %30 eksiltildi (Bkz. Tablo 1).

Tablo 1: Akçenin Gümüş İçeriği ve Kuru, 1326 – 1481

Yıllar	100 Dir. Kesilen Akçe	Akçenin Ağırlığı (Gr.)	Ven. Dükası Karşı. Kuru
1326	265	1,15	-
1360	260	1,18	30 – 32
1400	255	1,20	32
1431	260	1,18	35 – 36
1444	290	1,06	39 – 40
1451	305	1,01	40 – 41
1460	320	0,96	42 – 43
1470	330	0,93	44
1475	400	0,77	45
1481	410	0,75	46

Kaynak: PAMUK, 2000, s.52.

Para darlığı ve devletin giderleri için yapılan tağşişlerin temel sebebi; sadece Osmanlılar'da değil, Ortaçağ sonlarında bütün Avrupa ve Akdeniz memleketlerinde hissedilen, kıymetli maden darlığı idi. Bu dönemdeki ticari piyasa gibi, para sıkıntısı çeken büyük Avrupa kralları mali giderleri sebebiyle tağşişe başvurmaktaydılar. II. Mehmed'in tağşişlerinin kökeninde de söz konusu ortamda devletin, beylikten imparatorluğa dönüşmesiyle mali giderlerinin artması vardır.¹³ Osmanlıların yayılma ve büyüme sürecinde tutturduğu temponun II. Mehmed'le birden artması, fütühat ve yönetim maliyetlerinin de artması demektir.¹⁴ İstanbul, Balkanlar ve Anadolu'daki geniş toprakların fethinin yanı sıra merkezîyetçi ve mutlakîyetçi bir imparatorluğun gereği olarak, merkezî bürokrasi ile Yeniçeri

¹⁰ "Ayar" terimi madeni paradaki mevcut altın ve gümüş oranını belirler. Binde olarak ifade edilir. Örneğin binde 900'lük bir alaşım %90 gümüş, %10 bakır içerir (Bkz. <http://www.darphane.gov.tr>). Önceleri 900-850 ayar civarında olan Osmanlı akçeleri sürekli tağşişler neticesinde ayarı, 18. yüzyıl sonlarında 460'a düşmüştür. Bakır oranı fazla olan akçelere kızıl akçe adı yakıştırılmıştır. Bkz. Selim TARLAN, *Tarihte Para*, Maliye ve Gümrük Bakanlığı Yayınları, Yayın No:1992/323, Ankara, 1992, s.79.

¹¹ Oğuz TEKİN, "Osmanlı İmparatorluğunda Para", Osmanlı, C.3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 171,172.

¹² PAMUK, 2000, s.54.

¹³ Halil İNALCIK, "Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş ve İnkısafta Devrinde Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti Üzerinde Bir Tetkik Münasebetiyle", Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi, Der. Halil İnalçık, Eren Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul, 1996, s.160-161.

¹⁴ SAYAR, s.69. İbni Haldun, devletlerin genişleme siyaseti izlemeleri halinde mali giderlerinin de aynı paralelde artacağı ve bunun sıkıntısının daha fazla vergi olarak halka yansıtacağı düşüncesindedir. Bkz. Recep KÖK, *İktisadi Düşünce Kavramlarının Analitik Evrimi*, Anadolu Matbaacılık, İzmir, 1999, s.26.

askeri sayı olarak artırılmıştır. Eldeki topraklar tımar sistemi halinde örgütlenmiştir.¹⁵ Devletin askerlere, memurlarına ve kendisine mal satan kesimlere olan ödemeleri temel hesap birimi olan akçe cinsinden ifade edildiği için, akçenin tağşişi devlet için ek bir mali kazanç sağlayarak aynı miktar gümüş ile daha fazla ödeme imkanı veriyordu.

Osmanlı iktisat tarihinde tağşişler, “bir mali ve iktisadi politikanın emrinde iyi düşünülmüş, imkan ve şartları itina ile hazırlanmış... teşebbüsler olmaktan ziyade...” kısa soluklu bir iyileştirme tedbiri olmaktan öteye gidememiştir. Bütçenin açık vermesi ve mali durumun kötü koşullarında, kısa vadede acil tedbirler olarak başvurulmuştur.¹⁶ Bu bakımdan tağşişlerin uzun vadeli bir stratejinin parçası olarak II. Mehmed’ce kullanılması, Osmanlı tarihinde istisnadır. Çünkü bu dönemde tağşişler düzenli vergiye dönüştürülmüş, hazinede büyük rezervler birikmişti.¹⁷

II. Mehmed tağşiş politikasını, yeniçerilerin ayaklanmasına kadar varan¹⁸, toplumun çeşitli kesimlerinden kaynaklanan güçlü bir muhalefete rağmen sürdürebildi. Tağşişlerden en fazla zarar görenler akçe üzerinden sabit ödeme bekleyenlerdi. Köylülerden topladıkları vergilerin bir bölümünü nakit alan sipahiler, lonca ve diğer yerlerdeki ücretliler devlet memurlarıyla askerler, tağşişlerin yol açtığı enflasyon ortamından en fazla etkilenenlerdi. Merkezin artan gücü ve hemen her toplumsal kesime kazanç sağlayan askeri başarılar söz konusu muhalefeti engelleyebilmişti.¹⁹

II. Bayezid tahta çıktığında düzenli tağşiş politikasının güçlü muhalefeti karşısında, tağşişlere son vermeyi taahhüt etti.²⁰ II. Bayezid’den itibaren devlet, 1481-1585 arasındaki uzun bir zaman sürecinde akçenin gümüş içeriğinde fazla bir değişiklik yapmayıp, II. Mehmed’den önceki istikrarlı çizgisine dönmüş oldu.

¹⁵ AKDAĞ, C.2, 1999, s.91-93, 96-109.

¹⁶ SAYAR, s.72.

¹⁷ PAMUK, 2000, s.56. Klasik dönem devlet yönetimi anlayışına göre güçlü bir hazine, hükümdar için istikrar ve bağımsızlığın gereği sayılırdı. Bu itiyatı bazı klasik yazar ve devlet adamları eleştirmişlerdir. Mesela, Aşıkpaşaoğlu tarihinde “...Merhum Yıldırım Hünkar mal cem etti. Tedbir-i memleket kıldı. Akçalar cem edüb hazinelere koydu. Memlekette kesatlık oldu.” Bkz. SAYAR, s.111. Fatih’in ölümünden sonra yapılan hazine sayımında, 240 milyon akçe ile 104 milyon akçe karşılığı altın sikke bulunduğu saptanmıştır. Bu miktarın, piyasada dolaşan paranın yarısına tekabül ettiği tahmin olunuyor. Bkz. PAMUK, 2000, s.47.

¹⁸ 1444 yılında, II. Mehmed’in birinci cülusunda, akçede ilk kez tağşişe gidilip içeriğindeki gümüş miktarı azaltıldığından, yeniçeriler aldıkları ücretin piyasada değer kaybetmesi üzerine ayaklanmışlar, ya tağşişten vazgeçilmesini veya ücretlerine zam yapılmasını istemişlerdi. Sonuçta gündelik ücretleri üç akçeden üç buçuk akçeye çıkmıştı. Bkz. TEKİN, s.172. Yeniçerilerin Edirne’de toplandıkları tepe, Buçuktepe adıyla ve yeniçerilerin tepkisi Buçuktepe Vakası olarak tarihe mal olurken, henüz 12 yaşındaki II. Mehmed yeniçerileri entrikalarına alet eden II. Murad’ın eski maiyetinin, yeniden iktidar olma çabaları neticesinde, tahtı babasına iade etmek zorunda kalmıştı. Bkz. AKDAĞ, 1999, C.1, s.307,336.

¹⁹ PAMUK, 2000, s.47, 61-62.

²⁰ İNALCIK, s.184.

1.2. Kıtalararası Kıymetli Maden Akışı Sebebiyle Yapılan Tağış Uygulamaları

Yavuz Selim ve Kanuni dönemlerinde gerçekleştirilen fetihlerle Avrupa'nın doğusundaki ve Ortadoğu'daki geniş ülkeler, imparatorluğun siyasi ve iktisadi birliğine dahil edildi. Rumeli'nde elde edilen altın ve gümüş madenleri Osmanlı darphanelerini beslemiş, fethedilen ülkelerden elde edilen vergi ve haraç gelirleri devlet maliyesine güç katmıştı. Özellikle Mısır, Şam, Halep ve Diyarbakır eyaletleri gelir fazlalarını altın olarak merkeze gönderiyorlardı.²¹

16. yüzyılda bütün Akdeniz ülkelerinde görüldüğü gibi Osmanlı sahasında da nüfus iki katına çıkmış, dolayısıyla talep artmıştı.²² Yerel ve uzun mesafeli ticaret, kırlarla kentler arasındaki iktisadi bağlar gelişme kaydetmiş, Pazar için üretim artmaya başlamıştı. Ülke genelinde yerli ve yabancı paraların kullanımı ile kredi işlemleri yaygınlaşmıştı.²³ Söz konusu dönemde parada istikrar sağlanmış, akçe değeri 1492-1565 arasında sabit kalmıştır. Olumlu bu gidişat 16. yüzyılın ikinci yarısından sonra içte ve dıştaki bir takım gelişmelerle bozulmaya başladı.²⁴

Amerikanın keşfinden sonra Avrupa'ya taşınan kıymetli madenler, mal ve hizmetlere olan talebi arttırmış, ticaret hacmini büyütmüş, gümüşün nisbi fazlalığı fiyat artışlarını kamçulamıştı.²⁵ 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Avrupa'daki enflasyon sebebiyle Osmanlı ülkesinden buraya meşru veya kaçakçılık kanalıyla mal akışı karşılığında, bol miktarda 30 gr. ağırlığındaki büyük boy gümüş sikkeler Osmanlı piyasalarında sürekli artarak dolaşmaya başladı. Gümüşün bollaşması, mal fiyatlarını yükseltmiş, geliri ise nisbi olarak düşürmeye başlamıştı.²⁶

Avrupa'da biraz abartıyla "fiyat devrimi" veya "fiyat ihtilali"²⁷ adı verilen bu gelişmeler sonucunda, 16. yüzyılın başlarında fazla veren bütçe, yüzyılın sonlarında sürekli açık vermeye başladı. Bu durum 1566'da II. Selim'in tahta çıkışından itibaren iki yüzyıl devam etti.²⁸ Ayrıca batıdan Osmanlı malına karşılık gümüş girişi gerçekleşirken, ülke doğusunda tam tersi gelişmeler gözlemlendi. İran, Mısır ve Hindistan'a olan ticaret açığından dolayı Osmanlı parasının buralara doğru akışı, Osmanlı yetkililerinin tüm çabalarına rağmen engellenemedi.²⁹

²¹ TABAKOĞLU, 2000, s.268.

²² TABAKOĞLU, 2000, s.268.

²³ PAMUK, 2000, s.145.

²⁴ TABAKOĞLU, 2000, s.268.

²⁵ Tefik GÜRAN, *İktisat Tarihi*, Acar Matbaacılık Yayıncılık, İstanbul, 1997, s.91-94; John Kenneth GALBRAITH, *Para Nereden Gelir Nereye Gider*, Çev. Nilgün Himmetoğlu-Belkıs Çorakçı, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1990, s.19-21.

²⁶ TABAKOĞLU, 2000, s.268.

²⁷ 1500-1620 arasındaki çeşitli Avrupa ülkelerinde, fiyatlar genel seviyesi % 300-400 dolaylarında artış gösterdi. Bkz. GÜRAN, 1997, s.91. 1673-1682 arasında fiyatlar Amerika'nın keşfinden önceki düzeyinin üç buçuk kat üstüne çıkmıştır. Bkz. GALBRAITH, s.19.

²⁸ TABAKOĞLU, 2000, s.269; PAMUK, 2000, s.139,146.

²⁹ TABAKOĞLU, 2000, s.270.

Askeri harcamaların büyük bir kısmı, tımar sisteminde mahalinde yapılan harcamalarla karşılanırken,³⁰ gelişen savaş teknolojisi devlete ilave mali yükler getirdi. Artık klasik silahlı sipahiler, ateşli silahlarla donatılmış Avusturyalı askerlere karşı tesirli olamıyorlardı. Çare olarak 15. yüzyılda 12000 civarında olan maaşlı kapıkulu askerlerinin mevcudu, 16. yüzyıl sonlarına doğru bunun birkaç misline çıkmış ve ateşli silahlarla donatılmıştı. Bunlara ulufe, bahşiş, terakki yetiştirmek devlet maliyesinin büyük derdi haline geldi.³¹

16.yüzyılın ortalarından itibaren genişleme sınırının sonuna varmış olan imparatorluk, doğuda İran'a, batıda Avusturya'ya karşı uzun ve tüm kaynakları tüketen savaflara girmişti. Yeniden başlayan 1578-1590 İran savafları esnasında devlet, askerlere ödenmesi gereken akçeyi bulmakta zorlanmaya başladı. Derinleşen mali sonuçlar neticesinde, Osmanlı para tarihinde büyük iz bırakan 1585 devalüasyonu yapıldı.³²

1580'lerin başında 100 dirhem "halis ayar" gümüşten 450 akçe darb olunurken tağşişten sonra 850 akçeye çıkarılmıştır. Böylece akçenin gümüş içeriği % 44 azaltılmış, sultani ve düka karşısındaki resmi kur değeri ise 60'tan 120 olmuştu (Bkz. Tablo 2).

Tablo 2: Gümüş Akçe ve Altın Sulatani, 1584 – 1689

Yıllar	100 Dir. Kesilen	Akçenin Ağırlığı (Gr.)	Sultaninin Ağırlığı (Gr.)	Kur Sultani/Akçe
1584	450	0,68	3,517	65 – 70
1586	800	0,38	3,517	120
1596	?	?	?	220 – 230
1600	950	0,32	3,517	125
1618	1000	0,31	3,517	150
1622	?	?	?	200-230
1624	?	?	?	360-460
1634	?	?	?	250
1641	1000	0,31	3,517	140
1650	?	?	?	180
1659	1250	0,26	3,490	210
1669	1400	0,23	3,490	270
1689	1400	0,23	3,490	270

Kaynak: PAMUK, 2000, s.150

Parasal istikrarsızlığın 1585'teki devalüasyonla sona ermeyip devamlılık arzemesinin en büyük sebebi, sürekli hale gelmiş savaş ve sefer giderleridir.³³ Bu yüzden kalabalık ordular istihdam etmek zorunda kalan

³⁰ AKDAĞ, 1999, C.2, s.203. 16. yüzyılın sonlarında Bosna, Tameşvar, Şam, Musul, Şehrizul eyaletleri hariç olmak üzere, onbeş eyalete dağılmış bulunan 2533 zeâmet ile 35548 tımar, 101550 kişilik cebelü yetiştirmekle mükellefi. Bkz. Yılmaz KURT, "Osmanlı Toprak Yönetimi", Osmanlı, C.3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s.62.

³¹ İNALCIK, s.161.

³² PAMUK, 2000, s.145.

³³ TABAKOĞLU, 2000, s.170.

devletin, bütçe giderleri içinde asker maaşlarına ayrılan pay çok yüksek olup, % 70'lere varıyordu.³⁴

Devletin parada istikrar sağlayamamasının sebeplerinden biri de, iktisadi meselelerin artık uluslararası boyutun ötesinde kıtalararası hale gelmesiydi. Coğrafi keşifler sebebiyle 16. yüzyılda Portekizliler,³⁵ 17. yüzyılda ise Hollanda ve İngiliz ticaret kumpanyaları Hint Okyanusuna hakim olup, Uzakdoğu ticaretini ele geçirdiler.³⁶ Bu durumda Asya ticareti, karadan sürdürülen kervan ticaretinin aleyhine olarak, büyük ölçüde okyanuslara kayınca, hem ticaret yolları güzergahındaki Osmanlı şehirleri, hem de devlet maliyesi büyük zarar gördü. Böylece söz konusu güzergahta para kullanımını geriledi.³⁷

İmparatorluktan geçen ticaret yollarının öneminin azalması sürecinde bu durumu daha da kötüleştiren, 16. yüzyıl boyunca ve 17. yüzyılın başlarına dek devam eden, Anadolu'da "Celâli isyanları" adlı iç karışıklıkların hüküm sürmesiydi. Bu kargaşalık esnasında geleneksel idari ve mali yapı büyük darbe almıştı.³⁸

1580'lerden 1650'lere kadarki dönem, Osmanlı para tarihinde tağşişlerin en sık yapıldığı üç devirden birisidir. Mevacip ödemeleri için 1589'daki tağşiş, yeniçerileri ayaklandırmış ve Rumeli Beylerbeyi Mehmed Paşa ile Hazinekar Mahmud efendi'nin kelleleri bu yüzden feda olmuş idi.³⁹ I. Ahmed'in 1617'de ölümünden sonra dört beş sene içerisinde (1617-1623) I. Mustafa, II. Osman ve IV. Murad'ın tahta çıkışları için üç defa cülus bahşişi verilmesi hazineyi sarstığından⁴⁰, her padişahın cülusunu tashih-i sikke işlemi izlemişti.⁴¹ Yine savaşlarla ilgili olarak devalüasyonlar, Avusturya ile yapılan savaşlar (1592-1606) sırasında 1606'da ve İran savaşları (1603-1639) aralığında 1618 ve akabinde 1640, 1659 ve 1666'da yapılmıştır.⁴²

1.3. Yabancı Para Hakimiyeti ve Akçenin Piyasadan Kaybolması

Akçe 1585 ve sonrasındaki sürekli tağşişlerle 1580'lerin başında 0,7 gram iken, 1640'ta 0,3 grama düşmüştü. Küçük, adeta avuçta kaybolan akçenin artık günlük işlerde kullanımı zorlaşmıştı.⁴³ Orta boy alışverişlerde

³⁴ TABAKOĞLU, 2000, s.191.

³⁵ A. Mesut KÜÇÜKKALAY, *Coğrafi Keşifler ve Ekonomiler Avrupa ve Osmanlı Devleti*, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya, 2001, s.204-215.

³⁶ KÜÇÜKKALAY, s.228-242.

³⁷ Robert MANTRAN, "*Osmanlı İmparatorluğu ve XVI. XVII. Yüzyıllardaki Asya Ticareti*", XVI-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu, Der. ve Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1995, s.131-133.

³⁸ Daha geniş bilgi için, bkz. Mustafa AKDAĞ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1975.

³⁹ Joseph von HAMMER, *Osmanlı Tarihi*, Çev. Mehmet Ata, Haz. Abdulkadir Karahan, MEB Yayınları, C.2, İstanbul, 1991, s.198.

⁴⁰ TABAKOĞLU, 2000, s.190.

⁴¹ PAMUK, 2000, s.155.

⁴² TABAKOĞLU, 2000, s.270.

⁴³ Akçe1326'da ilk kez darb olunup, tağşişler sonucu küçüldüğünden 17. yüzyılın ortalarından itibaren günlük alışverişlerde önemi azalarak, daha çok hesap parası olarak hayatîyetini devam ettirmiş ve nihayet 1757'den sonra artık akçe basılmamıştır. Bkz. TABAKOĞLU, 2000, s.266.

çok sayıda akçe kullanımı gerekiyordu. Darphaneler 10 akçelik büyük sikkeleri üretmelerine rağmen, akçelerin istikrarsızlığından bunlar hemen piyasadan çekiliyordu.⁴⁴ Gündelik para ihtiyacına cevap olmak üzere IV. Murad zamanında (1623-1640), bir ihtimal 1640'ta, Mısır kaynaklı "pâre" İstanbul ve çevresinde piyasaya sürüldü. Akçenin üç katı gümüş içeren pârenin üretimi de sınırlı olmuştur.⁴⁵ Ayrıca bakır mangır üretimi de sınırlı kalmış, özellikle 1630'lerden 1689 yılına kadarki uzunca bir süre bakır para üretimi durdurulmuştu.⁴⁶

Yarım yüzyıl kadar sürecek olan parada istikrarsızlık dönemi ve gümüş sikkelerin küçülerek günlük işlemlerde kullanımı zorlaştığından, Osmanlı piyasalarına iri Avrupa sikkeleri hakim oldu.⁴⁷

Ellerinde külçe gümüş ya da yabancı para bulunduranların bunları darphanelere getirmekten vazgeçmeleri, yabancı para bolluğunun maden ocakları ve darphanelerin çalışmalarını iktisadi olmaktan çıkarmaları gibi sebeplerden devlet, darphaneleri kapatmaya başladı. Mesela III. Murad devrinde (1574-1595) Balkanlar ve Anadolu'da olmak üzere 38 darphanede akçe üretilirken, Sultan İbrahim döneminde (1640-1648) 4, IV. Mehmed'in uzun saltanat (1648-1687) döneminde ise 7 darphane faaliyette idi.⁴⁸

Ekonominin para talebini devlet karşılayamayınca, oluşan boşluğu Avrupa sikkeleri doldurmaya başladı. Avrupa'nın altın ve gümüş paraları, Balkanlar, Anadolu ve Suriye'ye kadar geniş coğrafyada önde gelen mübadele aracı konumuna geldiler. Avrupa sikkelerinin Osmanlı piyasalarında oynadığı rol arttıkça, Avrupalı tüccarlar bu durumu istismar ederek, düşük ayarlı veya kalp sikkeler imal ettirip, Osmanlı mübadele ortamına sürdürdüler.⁴⁹ 1653 yılından itibaren yaklaşık yirmi yıllık bir dönem boyunca Fransız, İtalyan ve Hollandalı tüccarlar, söz konusu düşük ayarlı paralarını Akdeniz üzerinden Osmanlı piyasalarına sürüp, karşılığında mal alıyor veya Osmanlı tüccar ve sarraflarına söz konusu sikkeleri toptan devredip, karşılığında daha yüksek ayarlı gümüş ve altın parayı ülkelerine taşıyorlardı.⁵⁰ Avrupalı devletlerce, tağşişli parayı ülke dışına gönderip, bunları iyi paralarla değiştirdikten sonra getirilen iyi paraları da tekrar tağşiş edip basma yoluyla, yeni gelirler elde etme politikası, bu dönemde oldukça benimsenmişti.⁵¹

⁴⁴ Gresham kanunu bu dönemde de etkisini sürdürmüştür.

⁴⁵ PAMUK, 2000, s.156.

⁴⁶ PAMUK, 2000, s.158.

⁴⁷ PAMUK, 2000, s.156.

⁴⁸ PAMUK, 2000, s.158.

⁴⁹ Avrupalı tüccarların Osmanlı eyaletleriyle olan nizami veya gayri nizami ticaretlerinde aracı olan Rumlar, Ege adalarında her türlü kaçakçılık faaliyetlerinin yanı sıra, söz konusu olan paranın Osmanlı parasıyla takasında da büyük rol sahibiydiler. Bkz. Robert MANTRAN, "XVI. ve XVII. Yüzyıllarda İstanbul'da Azınlıklar, Meslekler ve Yabancı Tüccarlar", XVI.-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu, Der. ve Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1995, s. 69-82.

⁵⁰ MANTRAN, "Osmanlı İmparatorluğu ve XVI. ve XVII. Yüzyıllardaki Asya Ticareti", s.125-133.

⁵¹ PAMUK, 2000, s.162-168.

Osmanlı yönetiminin tutumuna gelince, kalp sikkelerin tedavülünden hoşnut olmasa da, Girit adası yüzünden Venedik ile uzun ve yorucu bir savaşı sürdürdüğünden, gerekli olan para reformunu gerçekleştirmesi ve mali kaynakları temin edebilmesi çok zordu. Böylesine koşullar altında devletin ekonomisi, günlük işlerin yürütülmesinde bu sikkelere bağımlı hale gelmişti. Vergi ve diğer ödemeler aynı sikkelerle gerçekleşiyordu.⁵²

Savaş biter bitmez devlet, söz konusu sikkeleri 1669 yılında yasaklayıp, tüm kalp sikkelerin darphanelere getirilerek düzgün standartlarda yeni sikkelere dönüştürülmesi ve eskilerinin artık devlete yapılan ödemelerde kullanılmayacağını ilan etti.⁵³

Devlet kendi para birimi üzerindeki denetimini kaybedince, ekonomik hayattaki etkinliği de azalmıştı. Ayrıca akçenin yokluğunda, tağşiş yoluyla ek gelir sağlama imkanından da yoksun kalmıştı. 17. yüzyılın ikinci yarısında devlet, parasal istikrarsızlığa çare olmak üzere yeni bir para birimi çıkarmaya teşebbüs etmişti. Fakat savaş ve mali güçlüklerin sürmesi nedeniyle başarılı olamamıştı. 1683 Viyana yenilgisinden sonra, derlenip toparlanma ve para politikasına çeki düzen verme isteğinden dolayı yeniden tecdid-i sikke siyasetine dönüldü. İstanbul'daki darphane 1685'te yeniden faaliyete geçirilerek çeşitli sikkeler darp olundu.⁵⁴ 1688'de, II. Süleyman'ın (1687-1691) tahta çıkışında askerlere verilmesi gereken cülus bahşişleri ile birikmiş ulufelerinin ödenmesi için, saraya ait eşyalar darphaneye getirilerek para elde edildi. Yabancı paralar da bu işleme tabi tutuldu. Ayrıca maden ocakları yeniden faaliyete geçirilerek, yeni ocaklar işletmeye açıldı.⁵⁵

Girişilen bu faaliyetler, özellikle askeri harcamaları karşılamakta yetersiz kalınca bakırdan mankur darbına gidilmiş ve üç senelik (1688-1691) trimetalizm tecrübesi yaşanmıştır.⁵⁶

1.4. Mankur Enflasyonu

Osmanlılarda bakır para II. Murad zamanından beri darp edilmekte, mankur veya pul adıyla tedavülde olup, günlük alışverişlerde ufak para ihtiyacını karşılamaktaydı. Mankur 16. yüzyıl sonuna kadar ağırlığı 1 dirhem ve sekizi 1 akçe değerinde olmak üzere basılagelmişti. 1584–1586'da akçe ağırlığı yarıya indiğinden darbına ara verilen mankur, 17. yüzyıl başında dördü 1 akçeden tekrar basılmaya başladı. II. Viyana kuşatmasından sonra gelişen askeri, siyasi ve ekonomik olaylar zinciri neticesinde mankur, bozuk para özelliğinden terfi ettirilerek devlet tarafından “esas para” yerine konacaktır.⁵⁷

⁵² PAMUK, 2000, s.168.

⁵³ PAMUK, 2000, s.168.

⁵⁴ Halil SAHİLLİOĞLU, *Bir Asırlık Osmanlı Para Tarihi 1640-1740*, (Basılmamış Doçentlik Tezi), İstanbul, 1965, s.68-72.

⁵⁵ TABAKOĞLU, 2000, s.271.

⁵⁶ TABAKOĞLU, 2000, s.272.

⁵⁷ TABAKOĞLU, 1985a, s.253 – 254.

Viyana bozgunu sonrası haçlı ittifakına karşı verilen savaşlar (1683–1699), büyük çapta insan, itibar, toprak ve ekonomik kayıplara sebep olmuştur. Bu süreç içinde 1687’de büyük bir kuraklık olmuş, fiyatlar yükselmiş ve köylüler topraklarını terk eder hale gelmişti. İç güvenlik bozulup, kargaşa ortamı oluştu. Osmanlı parası akçe, gittikçe daha fazla bakır içirmeye başladı.⁵⁸ Bu gelişmeler üzerine ulufelerini onbeş aydır alamamış olan yeniçeriler ayaklanır ve IV.Mehmed tahttan indirilerek, 08.10.1687’de kardeşi II.Süleyman tahta getirilir. Fakat askerin birikmiş alacağına bir de cülus bahşisi eklendiğinden kargaşalık ortamı devam eder.⁵⁹

1686’da ordunun acil ihtiyaçları için çıkarılmış olan imdad-ı seferiye vergisi için 1687’de 61806137 akçe toplanmışken, büyüyen ihtiyaçlar neticesinde 1688’de mükellef kapsamı genişletilmiş ve toplanan imdadiye miktarı 430 milyonu geçmişti.⁶⁰ Bu tedbir askeri harcamalara yetmediği gibi piyasadaki mevcut para hacmini de azalttı. Hem hazine hem de piyasa para sıkıntısı çeker hale geldi.

Devlet çare olarak mankura 13.9.1688’den itibaren resmi para statüsü tanıyıp, önce ikisi 1 akçeden ve 12.7.1691 yılından itibaren de biri 1 akçe değerinden piyasaya sürdü.⁶¹

Mankur sayesinde borç yükünden bunalan devlet bir müddet rahatladı. Ödenebilen ulufelerle askerin isyan çıkarma ihtimali bertaraf edildi. Bu olumlu gelişmelere rağmen mankur enflasyonunun olumsuz yanları daha fazla idi. Sahte bakır paralar piyasayı işgal etmiş, esnaf zamanla mankurlu alışverişten kaçır olmuş, mal fiyatları yükselmişti.⁶² Taşradaki üreticiler mankuru kabul etmediğinden, büyük şehirler için zahire sıkıntısı belirdi. Ayrıca halk vergilerini mankurla ödemeyi istemekte, devlet ise hazinesinin büyük ölçüde mankurla dolmasını ve iyi paranın tedavülden çekilmesini önlemenin peşindeydi.⁶³

Mankur özetlediğimiz bir çok mahzuru ve özellikle İstanbul çevresinde sebep olduğu mali karışıklık ve enflasyona sebep olmasından dolayı, II.Ahmed’ce 16.11.1691’de tedavülden kaldırıldı.⁶⁴ Mankur enflasyonu sayesinde devlet, yeni bir Osmanlı sikkesi çıkarmak için mali bir soluk alma şansı elde etmiş oldu.

1.5. Kuruşun Sahneye Çıkışı ve Parada İstikrar Dönemi

1690 dan itibaren, 18. ve 19. yüzyıllarda etkinliğini sürdürecektir olan “guruş” adlı para tedavüle çıktı. Yeni para “zolota” adıyla bilinen,

⁵⁸ Robert MANTRAN, “XVII. Yüzyılda Osmanlı Devleti: İstikrar mı Gerileme mi?”, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I Osmanlı Devletinin Doğuşundan XVIII. Yüzyılın sonuna, Cem Yayınevi, Çev. Server Tanilli, 2. Baskı, İstanbul, 1995, s.301 – 302.

⁵⁹ Ahmet TABAKOĞLU, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, Dergah Yayınları, İstanbul, 1985b, s. 266.

⁶⁰ TABAKOĞLU, 1985b, s.266.

⁶¹ TARLAN, s. 86, 87. İkisi 1 akçeden 39271612 adet ve biri 1 akçeden ise 590165159 adet olmak üzere toplam 629436771 adet mankur hazineye teslim edildi. Bkz. TABAKOĞLU, 1985b, s.280.

⁶² SAHİLLİOĞLU, 1965, s.85.

⁶³ TABAKOĞLU, 1985a, s.255.

⁶⁴ TABAKOĞLU 1985b, s.282.

Polonya parasından esinlenerek elde edilmişti. Osmanlı kuruşu 1703 yılında 25 gram ağırlığında olup %60 gümüş içeriyordu. 40 pâre veya 120 akçeye eşit kabul edildi (Bkz. Tablo 3). Çıkarılan yeni sikke de savaşlar ve iç huzursuzluklardan etkilendiğinden 1715–1716’daki para reformuna kadar standartlar tutturulamamış,⁶⁵ bu yüzden 1720’lere kadar kalpazanlığa yol açacak bir ortam oluşmuştu.⁶⁶

Tablo 3. Gümüş Kuruş ve Kur Değerleri 1690-1808

Yıllar	Kuruşun Ağırlığı (Gr.)	Kuruşun Ayarı (%)	Saf Gümüş İçeriği (Gr.)	Ven.Dükası Karşı. Kuru
1690	26,0	60	15,6	2 k. 60 ak.
1708	26,2	60	15,4	3 k.
1716	26,5	60	15,9	3 k. 15 ak.
1730	24,8	60	14,9	3 k. 25 ak.
1740	24,1	60	14,5	3 k. 80 ak.
1754	23,7	60	14,2	3 k. 100 ak.
1766	19,2	60	11,5	4 k.
1780	18,5	54	10,0	4 k. 70 ak.
1788	17,4	54	9,4	5 k. 60 ak.
1789	12,8	54	6,9	5 k. 90 ak.
1800	12,6	54	6,9	8 k.
1808	12,8	46	5,9	8 k.

Kaynak: PAMUK, 2000, s.178.

1720’lerin başlarında Osmanlı para düzeni artık oturmuştu. Akçe iyice küçüldüğünden günlük işlemlerde pratik olmaktan çıkmış ve hesap parası işlevini akçenin üç katı değerinde olan pâreye bırakmıştı. Kuruş, zolota ve 20 pârelik sikkeler orta ve büyük işlemlerde, 1 ile 5 ve 10 pârelik sikkeler ise günlük küçük işlemlerde kullanılıyordu.⁶⁷

18. yüzyıl, Osmanlı ekonomisi için 1770’lere kadar sanayi, ticaret ve zirai ürünlerin üretim ve ihracat artışı açısından iktisadi genişleme dönemi idi. Devlet bütçesi 1768’de başlayacak savaş dönemine kadar dengeli gitmiş, hatta pek çok yıl merkez bütçesi fazla vermişti. Devlet bütçesine ait gelirler 1700–1765 arasında 10 milyon kuruştan 14,5 milyona yükselmiş ve önemli bir para operasyonunun yer almadığı bu yarım yüzyıllık sürede, % 50’ ye yaklaşan gelir artışı sağlanmıştı.⁶⁸

Osmanlı kuruşunun bu dönemdeki performansı önceki ve sonraki dönemlere göre oldukça istikrarlıdır. Gerçi kuruşun gümüş içeriği 1720’lerden 1760’ların sonlarına kadar yaklaşık % 40 azalsa da, Venedik dükası karşısındaki kur değeri, 40 senede sadece 1 kuruş farkla 3 kuruştan 4 kuruşa gerilemişti. Bu taşış miktarını, akçenin piyasalardan yok olduğu 17. yüzyıl ile kuruşun gümüş içeriğinin büyük bir hızla azaldığı, 19. yüzyılın ilk

⁶⁵ SAHİLLİOĞLU; 1965, s. 90,107.

⁶⁶ PAMUK, 200, s.176.

⁶⁷ PAMUK, 2000, s.176; Pâre, kuruş ve zolotanın katları ve pare cinsinden karşılıkları için bkz. TARLAN, s. 84.

⁶⁸ Mehmet GENÇ, “18. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi ve Savaş”, Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi, Der. Mehmet GENÇ, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2000, s.212 – 213 , 222.

yarısıyla kıyasladığımızda, bu dönemin parada istikrar dönemi olduğunu düşünebiliriz (Bkz. Tablo 3).

Kuruşun bu başarısında nisbi barış ortamı ve iktisadi genişlemenin rolüne ilaveten, artan darphane üretimi de bu yeni para birimini desteklemiştir. Anadolu ve Rumeli'deki gümüş madenlerinin üretimleri, sikke darbı için kullanılmıştı. Gümüş madenlerinin toplam üretimi, 1730'lar da yılda 25–40 ton arasında idi. İstanbul darphanesi 1740'larda yılda 1,5–2 milyon kuruşluk bir üretim düzeyine ulaşmıştı.⁶⁹

Osmanlı kuruşu yüzyılın ortalarından itibaren piyasaların önde gelen hesap birimi ve mübadele aracı olmuştu. Bu dönemde taşra darphaneleri kapatıldığından, İstanbul'daki Darphane-i Amire bazı istisnalar dışında tek üretici haline geldi. Böylece kuruş Balkanlar, Anadolu, Suriye ve Irak'ta temel hesap parası ve ödeme aracı konumuna gelecek, tesirini özellikle 19. yüzyılda daha da hissettirecektir. Ayrıca Mısır, Trablus ve Tunus para birimleri ile arasındaki bağlantılar da güçlenecektir.⁷⁰

1760–1770 yıllarından itibaren olumlu gidişat tersine dönmüş, sanayi olsun, ziraat olsun üretimde gerileme başlamış ve bu durum vergi gelirlerine de yansımıştı.⁷¹ Ekonomideki gerilemeyi 1768'den itibaren girilen ve başarısızlıkla sonuçlanan savaşlar daha da hızlandırmıştı.⁷² 1768–1774 Rusya yenilgisi sonrasında kuruş, I. Abdülhamid'in saltanatı sırasında (1774–1789) % 15 taşışe uğradı. Rusya ve Avusturya'ya karşı girilen, 1787'den 1792'ye yine uzun bir zaman süren savaş sırasında ise, 1789'da III. Selim'in tahta geçişi için gereken cülüş bahşisi ile geciken ulüfeler,⁷³ Mali bunalımı iyice derinleştirdiğinden, taşış işlemi daha büyük olmuş, kuruş üçte bir oranında gümüş kaybına uğramıştı.⁷⁴

Devlet savaşın yol açtığı kıtlıklar ve taşışler sonrası oluşan enflasyon ortamını önlemek için, geleneksel narh uygulamasını daha da sıklaştırarak, fiyatları kontrolünde tutmaya çalıştı. Narh uygulamasının kapsamı kuruş karşısında altın ve tüm yabancı sikkeleri kapsayacak şekilde genişletildi. Savaş sırasında sikkelerin narh fiyatlarıyla, piyasa fiyatları arasındaki fark iyice açıldı. Parada istikrarsızlıklar ancak savaştan sonra düzelebildi. Kuruşun gümüş içeriği ve düka karşısındaki kur değeri ise III. Selim'in 1807'de tahttan indirilişine kadar, kısa süreli de olsa değişmeden korunabilmiştir.⁷⁵

⁶⁹ PAMUK, 2000, s.177.

⁷⁰ PAMUK, 2000, s.174, 180 – 181, 203.

⁷¹ GENÇ, “18. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi ve Savaş”, s.214.

⁷² TABAKOĞLU 2000, s.274.

⁷³ 1669 – 1670 yılı bütçesinde ordu ve harp malzemesi için yapılan harcamalar toplam giderlerin % 62,5'ğü iken, 1784 için askeri masrafların payı % 75,5'ğü yükselmişti. Askeri masraflardaki artışların en önemli sebebi, maaşlı asker adedinin çoğalmasındı. 1670'te yeniçeri sayısı 53849 ve tüm maaşlı kapıkullarının toplamı 98342 iken, 1785'te ise yeniçeri sayısı 128 bini aşmış ve maaşlı kapıkullarının toplam adedi 184506'yı bulmuştu. Bkz. Yavuz CEZAR, **Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII.yy.dan Tanzimat'a Mali Tarih)**, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1986, s.95 – 97.

⁷⁴ PAMUK, 2000, s.186.

⁷⁵ PAMUK, 2000, s.187.

1.6. II. Mahmud Dönemi Tağış Uygulamaları

Osmanlı tarihinin en sık ve büyük çapta tağış uygulamaları II. Mahmud döneminde (1808–1839) yapılmıştır.⁷⁶ Bunun nedeni, sürekli ve çoğu yenilgiyle biten savaşlar ile iç isyanların sebep olduğu büyük harcamalar yanında, devletin geniş kapsamlı ıslahat⁷⁷ ve merkezileştirme harcamalarının sebep olduğu, sürekli açık veren bütçenin durumuydu.⁷⁸

II. Mahmud 1808 yılında tahta çıktığında, Osmanlı kuruşu 5,9 gram gümüş içeriyordu. Sürekli tağışlar neticesinde kuruşun gümüş miktarı kimi zaman yavaş, kimi zaman hızlı azaldı (Bkz. Tablo 4).1828–1829 yıllarındaki Rusya ile olan savaş harcamalarına ilaveten, 400 milyon kuruşluk savaş tazminatının Osmanlı maliyesi üzerine yüklediği baskılar, 1828–1831 arasında kuruşun gümüş içeriğini 2,32 gramdan 0,53 grama geriletmişti. Söz konusu süreçteki tağış işlemlerinin en düşük değeri olan bu miktar, 1832’de mali koşulların biraz düzelmesiyle 0,94 grama, 1844’te de 1,0 grama çıktı ve Birinci Dünya Savaşı’na kadar bu düzeyde kaldı. Böylece 1808–1844 arasında kuruş, gümüş içeriğinin % 83’ünü kaybetmiş oldu.⁷⁹

Tablo 4. Gümüş Kuruş ve Kur Değerleri, 1809-1870

Yıllar	Ağırlık (Gr.)	Ayar (%)	Saf Gümüş İçeriği (Gr.)	Sterlin Karşı. Kur (Krş.)
1809	9,6	46,5	4,42	20,5
1810	5,13	73	3,74	19,8
1818	9,6	46,5	4,42	29
1820	6,41	46	2,95	35
1822	4,28	54	2,32	37
1828	3,20	46	1,47	59
1829	3,10	22	0,72	69
1831	3,00	17,5	0,53	80
1832	2,14	44	0,94	88
1839	2,14	44	0,94	104
1844	1,2	83,3	1,0	110
1870	1,2	83,3	1,0	110

Kaynak: PAMUK, 2000, s.208.

⁷⁶ Bu dönemde altın sikke 35, gümüş ise 37 kez tağış edilmiştir. II. Mahmud’un 1826’da Yeniçeri Ocağını kapatmasıyla tağışlar karşısındaki en büyük muhalefet ortadan kalkmıştı. Bkz. TEKİN, s.176. Osmanlı parası, tarihin hiçbir döneminde bu kadar sıkça devalüe edilmemiştir. Bu tesbit, dönemin genel fiyatları ile altın fiyatlarındaki ani ve sürekli yükselmelerden anlaşılmaktadır. Bkz. Mustafa ÖZTÜRK “Güneydoğu Anadolu’da fiyatlar”, V. Milletler arası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi, (21–25 Ağustos 1989), Türk Tarih Kurumu Yayınları, XXVI. Dizi–S.4, Ankara, 1990, s.101 ve aynı yerde Tablo 3.

⁷⁷ Mustafa ÖZTÜRK, s.100.

⁷⁸ Yavuz CEZAR, s.292. Bütçe açıkları Tanzimat ilanını takip eden yıllarda devletin yeniden yapılanma harcamaları doğrultusunda önemini korurken; ayrıca Kırım Savaşı’nın getirdiği ilave yük ve savaş sonrasında Avrupa’ dan alınan dış borç ödemelerinin bütçeye yansımaları, açıkları daha da büyütülmüştü. Nitekim 1841–1842 yılı bütçe açığı, 4163000 kuruş ve açığın gelirlere oranı % 0,7 iken, savaş sonrası 1859–1850 yılında 205822204 kuruş ve oranı % 17,7 ye yükselmışti. Bkz. Tefik GÜRAN, **Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi: Bütçeler ve Hazine Hesapları (1841–1861)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XXV. Dizi–S.8, Ankara, 1989, s.19, Tablo 1.

⁷⁹ PAMUK, 2000, s.204, 210, 212.

Osmanlı kuruşunun sürekli tağşişi ile birlikte iç piyasada tedavül etmekte olan, yabancı sikkeler karşısındaki kur değeri aynı paralelde düşmüş ve genel fiyat seviyesi ise aynı oranda yükselmişti. 1788’de bir Venedik dükası 5,5 kuruş iken, 1844’de 50-52 kuruşa ve İngiliz sterlini ise 11 kuruş iken, 110 kuruşa yükseldi. Yani dönemin istikrarlı paraları karşısında değerinin yaklaşık olarak % 90’ını kaybetti. 1780–1850 arasında gıda fiyatları on kattan fazla arttı.⁸⁰

2. TAĞŞİŞLERE SON VERİLMESİ

1830’ların sonlarına gelindiğinde Osmanlı İmparatorluğu’ndaki para istikrarsızlığı bunalım derecesine varmıştı. Devlet sık sık tağşişe başvurarak ek gelir sağlayabilmiş, fakat tağşişlerin sıklığı ekonomik belirsizliği sürekli hale getirmiş ve zaten yeterli olmayan vergi gelirlerinin daha da düşmesine yol açmıştı. Tağşişleri izleyen büyük enflasyon dalgası hem iktisadi, hem de siyasi nitelikte yeni sorunlar getirmişti.⁸¹ Böyle olumsuz şartlar sadece günlük işlemleri değil, uluslararası ticareti de aksatıyordu. İç piyasalarda istikrarlı Avrupa sikkelerine olan talep sürekli artmaktaydı.⁸²

19. yüzyılın başından itibaren Osmanlı ülkelerinde yoğunlaşan Avrupa ticareti, 1838’de İngiltere’yle ve sonra diğer Avrupa ülkeleriyle yapılan serbest ticaret anlaşmaları doğrultusunda, resmiyet kazanıp, büyük artış kaydetti.⁸³ Avrupalılar ticaret ve yatırımlarının güvenli bir şekilde devamlılığı için, tağşişlerden vazgeçilmesi ve istikrarlı bir para politikası izlenmesi yönünde, baskı yapmaya başladılar. Avrupa mali piyasalarından borç bulabilmek için de bu gerekliydi. Bu çerçevede çift metalli para düzenini Osmanlı yöneticilerine önererek bu yolda gereken teknik yardımı da sağlayacaklarını taahhüt ettiler.⁸⁴

Abdülmecid’in tahta çıkmasıyla (1839) Londra’dan gerekli makine ve teçhizat ithal edilerek, basılacak olan yeni sikkelerin düzenlenmesi amacıyla, Fransa ile İngiltere’den uzman ve teknisyenler davet edildi.⁸⁵ Diğer yandan Mehmed Ali Paşa’nın Mısır’da 1834’de çift metalli düzeni benimsemesi, yeni standartlarda altın ve gümüş sikkeler bastırması, Osmanlılar için para reformu yönünde bir örnek olmuştu.⁸⁶ Böylece 1843’te altın, 1844’te de gümüş sikkeler üretilerek, 1 altın lira eşittir 100 kuruş,

⁸⁰ PAMUK, 2000, s.210.

⁸¹ Şevket PAMUK, **Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme 1820-1913**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1994, s.63.

⁸² PAMUK, 2000, s.223–225.

⁸³ 1838 anlaşması çok önceden başlamış olan Avrupa’nın ticari etkisinin tescili idi. Bkz. İlber ORTAYLI, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, Hil Yayınları, İstanbul, 1983, s.92; Recep Boztemur, “**XIX.Yüzyılda Kapitalist Dünya Ekonomisi ve Osmanlı İmparatorluğu**”, Osmanlı, C. 3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s.383–388.

⁸⁴ Cüneyt ÖLÇER, **Sultan II. Mahmut zamanında Darp edilen Osmanlı Madeni Paraları**, Yenilik Basımevi, İstanbul, 1970, s.17.

⁸⁵ Halil SAHİLLİOĞLU, “**The Introduction of Machinery in the Ottoman Mint**”, Transfer of Modern Science and Technology to the Muslim World, Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, IRCICA, İstanbul, 1992, s.261–281.

⁸⁶ ÖLÇER, 1970, s.17.

değeriyle tedavülü kararlaştırıldı. Altın lira 7,216 gram ağırlığında, % 91,67 ayarında olup, 6,6 gram saf altın içeriyordu. Gümüş 1 kuruşlar ise 1,2027 gram ağırlığında ve % 83 ayarında olup, 1,0 gram saf gümüş içeriyor, ayrıca 2, 5, 10 ve 20 kuruşluk şeklinde katları da darp edildi⁸⁷ (Bkz. Tablo 4).

1844 Para reformuyla belirlenen altın ve gümüş sikkelerin standardı korunarak 1922'ye kadar sürdürülmüş ve böylece Osmanlı tarihi boyunca ilave bir gelir yöntemi olan tağşiş uygulamalarına, 1844 ten itibaren son verilmiş oldu.⁸⁸

19. yüzyılda gittikçe artan ölçüde batıyla vazgeçilmez ekonomik bağlar kuran Osmanlı Devleti için tağşişler, artık ek mali gelir olmaktan çıkınca, devlet sürekli artan giderlerine, özellikle olağanüstü masraflar açan askeri harcamalarına nasıl bir çare bulmalıydı? Mali sıkıntılar iç borçlanma yöntemleriyle giderilmeye çalışılmıştı.⁸⁹ Fakat iç piyasaların ihtiyaçları giderebilecek kapasitede olmayışı,⁹⁰ devleti iki seçeneğe yöneltti. Uzun vadede dış borçlanma⁹¹ ve dış borçlanmanın temin edilemediği, savaş gibi acil para gerektiren durumlarda ise kağıt para enflasyonundan yararlanma dönemi başlayacaktı.⁹²

Kaime adı verilen Osmanlı kağıt parası 1840 yılında ilk defa piyasaya çıkmış ve kısa zamanda Osmanlı madeni parasındaki tağşişlerin rolünü üstlenmiştir. 1854 Kırım Savaşı, 1877–1878 Rusya ile olan savaş ve Birinci Dünya Savaşı'nın devlete yüklediği harcamaların finansmanı, kaimenin karşılığının çok üstünde miktarlarda basılmasıyla sağlanmıştı.⁹³

SONUÇ

Osmanlı mali yapısını, uzun tarihi boyunca baskı altında tutan ve parada tağşişe götüren birçok sebep varsa da bazı etkenler sürekli ön planda olmuştur. En başta geleni, savaş ve askeri harcamaların bütçe içindeki payının yüzde olarak yüksekliğidir. 16.yüzyıldan itibaren tımar sisteminin bozulması paralelinde merkezde daha fazla asker istihdam edilmiş, bunlara verilecek nakit maaşlar büyük mali yük olmuştur. Yükselme devrinin sona

⁸⁷ Cüneyt ÖLÇER, *Sultan Abdülmecid Devri Osmanlı Madeni Paraları*, Yenilik Basımevi, İstanbul, 1978, s.22.

⁸⁸ ORTAYLI, s.118; PAMUK, 225 –226.

⁸⁹ Uzun süreli ve memleketin tüm birikimlerini heba eden Rusya ile yapılan 1768–1774 savaşı ve arkasından imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması, Rusya'ya bütçenin yıllık gelirinin yarısı olan 7500000 kuruşluk bir tazminat ödemeyi gerektirdiğinden, devletin mali yapısı sarsılmıştı. Böylece 1775 yılında ilk defa olarak bir iç borçlanma türü olan, esham uygulaması başlatıldı. Bkz. Mehmet GENÇ, “*Esham: İç Borçlanma*”, Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi, Der. Mehmet Genç Ötüken Yayınları, İstanbul, 2000, s.186 –195; CEZAR, s.79-84.

⁹⁰ CEZAR, s.135.

⁹¹ Osmanlı'da dış borç fikrinin ortaya çıkması ve gerekçeleri hakkında bkz. CEZAR, s.89, 137; Faruk YILMAZ, “*Sonuçları Açısından Osmanlı Dış Borçları*”, Osmanlı, C.3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s.415– 427.

⁹² TARLAN, s.88.

⁹³ Ali AKYILDIZ, *Osmanlı Finans Sisteminde Dönüm Noktası: Kağıt Para ve Sosyo – Ekonomik etkileri*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1995. s.248.

ermesiyle imparatorluk, nihai sınırlarına varmış, 17. ve 18. yüzyıllardaki savaşlar artık uzun ve pahalıyla mal olmakta, Avrupa'nın savaş teknolojisiyle rekabet bütçeyi sürekli sarsmakta, masrafların vergi şeklinde halka yüklenmesi sosyo-ekonomik yapıyı bozmaktaydı. Kaybedilen savaşlar, toprak kaybıyla sonuçlanıp, beraberinde vergi, haraç ve cizye gibi gelirlerle para kaynağı olan altın ve gümüş gibi madenlerin kaybı demektir.

Parada taşışlere götüren ikinci genel etken, Doğu ve Batı arasındaki uluslararası ticaretteki Osmanlı'nın aracı rolünün, coğrafi keşifler sonucu Avrupa lehine etkisizleşmeye başlamasıyla, yeteri kadar paranın Osmanlı kentlerine uğramamasından dolayı şiddetli para darlığı çekilmesidir.

Coğrafi keşiflerle gelişen ekonomik süreç sonrasında Avrupa, 19. yüzyılda sanayi devrimini gerçekleştirmiş, Batı karşısında klasik Osmanlı iktisat sisteminin şansı kalmamış, yüzyılın sonunda maliyesi iflas etmiş ve madeni para taşış inisiyatifi sona erip, yerini kağıt para enflasyon olgusuna bırakmıştır.

KAYNAKLAR

1. AKDAĞ Mustafa, **Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1975.
2. AKDAĞ Mustafa, **Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi (1243-1453)**, Barış Yayınevi, C.1, Ankara, 1999.
3. AKDAĞ Mustafa, **Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi (1453-1559)**, Barış Yayınevi, C.2, Ankara, 1999.
4. AKYILDIZ Ali, **Osmanlı Finans Sisteminde Dönüm Noktası: Kağıt Para ve Sosyo – Ekonomik etkileri**, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1995.
5. CEZAR Yavuz, **Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII.yy.dan Tanzimat'a Mali Tarih)**, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1986.
6. Faruk YILMAZ, **“Sonuçları Açısından Osmanlı Dış Borçları”**, Osmanlı, C.3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.
7. GALBRAITH John Kenneth, **Para Nereden Gelir Nereye Gider**, Çev. Nilgün Himmetoğlu-Belkıs Çorakçı, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1990.
8. GENÇ Mehmet, **“18. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi ve Savaş”**, Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi, Der. Mehmet GENÇ, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2000.
9. GENÇ Mehmet, **“Esham: İç Borçlanma”**, Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi, Der. Mehmet Genç Ötüken Yayınları, İstanbul, 2000.
10. GÜRAN Tefik, **İktisat Tarihi**, Acar Matbaacılık Yayıncılık, İstanbul, 1997.

11. GÜRAN Tefvik, **Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi: Bütçeler ve Hazine Hesapları (1841–1861)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XXV. Dizi–S.8, Ankara, 1989.
12. HAMMER Joseph von, **Osmanlı Tarihi**, Çev. Mehmet Ata, Haz. Abdulkadir Karahan, MEB Yayınları, C.2, İstanbul, 1991.
13. <http://www.darphane.gov.tr>.
14. İNALCIK Halil, **“Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye’nin İktisadi Vaziyeti Üzerinde Bir Tetkik Münasebetiyle”**, Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi, Der. Halil İnalcık, Eren Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul, 1996.
15. KÖK Recep, **İktisadi Düşünce Kavramlarının Analitik Evrimi**, Anadolu Matbaacılık, İzmir, 1999.
16. KURT Yılmaz, **“Osmanlı Toprak Yönetimi”**, Osmanlı, C.3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.
17. KÜÇÜKKALAY A. Mesut, **Coğrafi Keşifler ve Ekonomiler Avrupa ve Osmanlı Devleti**, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya, 2001.
18. MANTRAN Robert, **“Osmanlı İmparatorluğu ve XVI. XVII. Yüzyıllardaki Asya Ticareti”**, XVI-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu, Der. ve Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1995.
19. MANTRAN Robert, **“XVI. ve XVII. Yüzyıllarda İstanbul’da Azınlıklar, Meslekler ve Yabancı Tüccarlar”**, XVI.-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu, Der. ve Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1995.
20. MANTRAN Robert, **“XVII. Yüzyılda Osmanlı Devleti: İstikrar mı Gerileme mi?”**, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I Osmanlı Devletinin Doğuşundan XVIII. Yüzyılın sonuna, Cem Yayınevi, Çev. Server Tanilli, 2. Baskı, İstanbul, 1995.
21. ORTAYLI İlber, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, Hil Yayınları, İstanbul, 1983.
22. ÖLÇER Cüneyt, **Sultan Abdülmecid Devri Osmanlı Madeni Paraları**, Yenilik Basımevi, İstanbul, 1978.
23. ÖLÇER Cüneyt, **Sultan II. Mahmut zamanında Darp edilen Osmanlı Madeni Paraları**, Yenilik Basımevi, İstanbul, 1970.
24. ÖZTÜRK Mustafa, **“Güneydoğu Anadolu’da fiyatlar”**, V. Milletler arası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi, (21–25 Ağustos 1989), Türk Tarih Kurumu Yayınları, XXVI. Dizi–S.4, Ankara, 1990.
25. PAMUK Şevket, **Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme 1820-1913**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1994.

26. PAMUK Şevket, **Osmanlı İmparatorluğunda Paranın Tarihi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2000.
27. Recep Boztemur, “ **XIX.Yüzyılda kapitalist Dünya Ekonomisi ve Osmanlı İmparatorluğu**”, Osmanlı, C. 3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1939.
28. SAHİLLİOĞLU Halil, “**The Introduction of Machinery in the Ottoman Mint**”, Tarnsfer of Modern Science and Technology to the Muslim World, Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, IRCICA, İstanbul, 1992.
29. SAHİLLİOĞLU Halil, **Bir Asırlık Osmanlı Para Tarihi 1640-1740**, (Basılmamış Doçentlik Tezi), İstanbul, 1965.
30. SAYAR Ahmet Güner, **Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması**, Ötüken Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2000.
31. TABAKOĞLU Ahmet, “**Osmanlı İktisat Tarihinde Enflasyon Meselesi (1300-1750)**”, MÜİF. D, II, İstanbul, 1985a.
32. TABAKOĞLU Ahmet, **Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi**, Dergah Yayınları, İstanbul, 1985b.
33. TABAKOĞLU Ahmet, **Türk İktisat Tarihi**, Dergah Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2000.